

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCHATODIK ÉVFOLYAM

I—II. FÜZET

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1926

Ez az elméleti alapvetés
melyekből, a felkérés
TARTALOM. *Bele*

TANULMÁNYOK ÉS ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Négyesy László</i> : Metrikai megfigyelések Aranynál.....	1
<i>Galamb Sándor</i> : Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből ..	14
<i>Timár Kálmán</i> : Adalékok kódexeink forrásaihoz. I. közl.....	42
<i>Császár Elemér</i> : Arany János képzelete. I. közl.....	54

ADATTÁR.

Kazinczy ismeretlen levele Horváth Jánoshoz. <i>Badics Ferenc</i>	68
Berzsenyi «A magyarokhoz» című ódájának kialakulása. <i>Gálos Rezső</i> ..	69
Gróf Dessewffy József levele báró Vay Miklós tábornokhoz. Közli: <i>Harsányi István</i>	75
Ipolyi Arnold levelei Toldy Ferenchez. <i>Hellebrant Árpád</i>	76
Győri adalékok a cenzúrához és Bánk bán történetéhez. <i>Lám Frigyes</i>	87
Ki írta az «Im arcunkra borulunk» miseéneket. <i>Horváth Konstantin</i> ..	102
Kiss Ferenc levele Verseggyhez. <i>Horváth Konstantin</i>	103
A Ráday kódex. <i>Tóth János</i>	106
Melius négy ismeretlen munkája. <i>Tóth János</i>	112
Egy XVIII. századi nagyenyedi kézirat irodalomtörténeti adalékai. <i>Szabolcsi Bence</i>	114
Csokonai néhány versének latin forrásáról. <i>Gulyás József</i>	121
Néhány ismeretlen Tompa-levél. <i>Csizovszky Sándor</i>	123

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelei. <i>Papp Ferenc</i>	126
Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kúnó negyedszázados működésének emlékére. <i>Zlinszky Aladár</i>	128
Gr. Széchenyi István: A Kelet népe. <i>Kocsis Lénárd</i>	131
Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. I. <i>Zsigmond Ferenc</i>	134
Zsigmond Ferenc: Jókai és Debrecen. <i>Kékly Lajos</i>	137
Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája (1919—1924). <i>Papp Ferenc</i>	139
Ady-Múzeum. II. k. <i>Kocsis Lénárd</i>	139
Dr. Gál János: Jókai élete és írói jelleme. <i>Zsigmond Ferenc</i>	141

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1925-ik évről. <i>Goriupp Alisz</i>	143
Kérelem	142

A szerkesztésért felelős:

CSÁSZÁR ELEMÉR (BUDAPEST, I., PAULER-U. 4.)

METRIKAI MEGFIGYELÉSEK ARANYNÁL.

(Nemzeti ritmusú verseiben.)

— Török Bálint. Mátyás anyja. —

Arany tudvalevőleg 1856-ban tette közé *A magyar nemzeti versidomról* c. korszakos jelentőségű értekezését, amelyben többek közt az ütemeknek a magyar zenéből elvonható mértékeit is összeállítja, sokkal teljesebben és rendszeresebben, mint előtte Fogarasi és Erdélyi tették. (Nála csak egy képlet hiányzik, a négytagúak közt a ~ ~ ~ ~, amelynek pedig a zenei megfelelője: ♪ ♪ ♪ ♪ dallamainkban elég gyakori.)

Benne van az irodalmi köztudatban az is, hogy ezután írt alexandrinjaiban a choriambusszerű prozódiai képlet igen gyakori. Choriambust szoktak látni nemcsak az olyan esetekben, mikor a felsor egyik izületét, mondjuk: ütemét fedi ez a képlet, pl.

Mit kötögetsz—mit fonsz || selyem arany szállal,

hanem olyan esetben is, mikor ez a képlet a felsor középső 4 szótagját foglalja el, úgyhogy előtte is, utána is csak egy-egy szótag marad el, amely nem alkothat ütemet:

Ébredj deli hajnal, || te rőzsaözönlő stb.,

ahol tehát a choriambus nem esik össze ütemmel. Gyulai egy-egy szerkesztői jegyzetében és nyilatkozataiban bizonyos határozatlansággal és általánosságban kívánta meg a choriambust valahol az alexandrin egyik vagy mindkét felében. — Természetesen azt is tudják nagyjában, hogy olyanféle ütemek is vannak Aranynál, melyek mintegy változatai a choriambusnak, amint ő mondja: «egyenlő nyomatú»-ak vele, pl. selyem arany || ; továbbá, hogy a choriambus ellentéte, az «antispastus» és változatai (egy szóval az «ellenkező nyomatú»-ak) szintén lehetségesek és elő is fordulnak, pl.

Ájándéköd adod || fő helyen a lábnek.

Egy szóval alexandrinjairól van valamelyes, bár határozatlan ismeret, a nélkül hogy alexandrinjai is valamivel behatóbb metrikai vizsgálatban részesültek volna s észrevettek volna bennük nagyon felölő jelenségeket. Az Arany-speci-alisták is hallgatnak művészetének erről az oldaláról.

Egyáltalán semmi figyelemben nem részesült azonban többi nemzeti formájának metrikája.¹ Senki sem kérdezte: vajon vette-e hasznát Arany a magyar zenéből elvont mértékeinek az alexandrinon kívül is? Es kipróbálta-e vajon azt a sokféle ütemképletet, amelyeket rendszerbe állít, illetőleg tartja-e magát ahhoz, hogy csak olyan ütemeket ír, amelyeknek mértékeit felsorolja? Pedig ilyen kérdés annál természetesebb, mert szinte elvárható, hogy ha az epikus versformában is van e mértékekre bizonyos tekintettel, akkor a zenéhez közelebb álló, dallamszerűbb lírai (balladai) versalakokban még inkább föl kell bukkanni a zenéből elvont mértékeknek. Próbálkozott-e Arany effélével? Mennyire sikerült neki, ért-e el valamit? Mindezt nagyon kevesen tudják, sőt egyáltalán keveset gondoltak rá.

Bemutatom most két nemzeti formájú balladájára vonatkozó megfigyelésemet. Mindkettő megelőzi híres értekezését: A *Török Bálintot* 1853-ban írta, *Mátyás anyját* 1854-ben.

A *Török Bálintban* gyakorlott fül könnyen észreveszi az utolsó (háromtagú) ütemnek azt a sajátosságát, hogy az ütem igen gyakran rövid szótaggal pattan elő, arra egy hosszú szótagban kiterjeszkedik a mozgása s végül megint rövid szótagban hangzik ki, ámbár a két szélső szótag mértéke különféle, de jellemző az ütem közepének meglassult mozgása.

Az is észrevehető, hogy a középső (szintén 3 tagú) ütem hol olyan, mint az utolsó, hol pedig, s még több esetben, fordítottja, t. i. a közepén nem meglassúdik, hanem meggyorsul.

Hogy már most példán lássuk az utolsó két ütemet:

Izabella | királyné | Budában
 Azt se tudja | hova lesz | buvában,
 Két ellenség | két felől | szorítja,
 Szívét a gond | száz felől | borítja.

Először is az utolsó ütemet nézve, világos ez a megnyitás — — , az utolsó szótag is vagy — , vagy — ebben a versszakban. Az utolsóelőtti ütem az első sorban — — — , a másodikban — — — , a harmadikban — — — , a negyedikben is ez. Tehát a 3 utolsó sorban a középszótag gyors.

Ezt a fül nagyjában is megérzi.

Részletesen megvizsgálva az egyes ütemek szótagmértékeit, a következő eredményt kapjuk. A 35 strófás költeményben 140 sor van. A 140 utolsó ütem közt az egyes képletek előforduló száma ez:

— — — (szorítja, Budában)	87
— — — (keresztjén)	7
— — — (atlaszra)	37

¹ Némikép *Az egri leány* III. részéé Gregussnál.

- - -	(istene)	2
- - =	(de vason; rímje - - -)	1
- - -	vagy - - -	(a neve) 2
- - -	vagy - - -	(a fattya) 1
- - -	(elmulván)	3

Ezek közt szabálytalan, vagyis jegyzékében elő nem forduló képlet csak egy van, az utolsó (- - -); illetőleg az is előfordul, de az övé, mint ő megjegyzi, 2 ütemre nyúlik ki s azért az a megoldás itt, noha utolsó ütemmel van dolgunk, nem jön számba, mert trimeterben vagyunk. Ez metrikailag irracionálisnak nevezhető eset.

Ha ez adatokból elvonjuk az általános tanulságot, azt látjuk, hogy 140 ütem abszolút többsége tiszta - - = mértékű, ezzel teljesen azonos a sorvégi helyzetben a - - - mérték is, ami 7 esettel szaporítja; de ennek a változata, noha a kezdő perdülés elmarad, a lassú középrézszzsel és hirtelen megszűnéssel a - - - forma is, mely 37 eset, valamint az az 1 eset, melyben a mérték akár - - -, akár - - - lehet; ez mindössze 132 eset, sőt a 3 molossust is idevéve, olyan ütem, melynek középső tagja hosszú, 135 van. Ellenkező nyomató ütem, vagyis amelynek a középső szótagja rövid, mindössze 5 van, de hogy ez a középső szótag megperdülésnek, lassú kezdet után való meggyorsulásnak tűnnék fel, csak két esetben található: istene (- - -) (ismétlődik); már ebben: de vason - - = nincs gyorsulás, sőt a költő mintegy megnyújtását látszik kívánni a *vason* szó kezdő tagjának, rímje t. i. haraphasson. A kétszer előforduló *ā* neve sem bizonyosan gyorsulás, t. i. az *a*-t a költő rövidnek vehette. Úgyhogy viszonylagos nekiperdülés a középső szótagban csak kétszer található, az is egyazon szó megismétlésében. A 'körösdí', illetőleg 'toborzó' mérték olyan mindent elnyomó ritmikai innervatióval működik, hogy azt a pár esetet, amikor nincs is viszonylagos megnyúlás, a roppant többség analogiájára ritmizáljuk; sőt azt az egy szót is, amelyben viszonylagos gyorsulás vehető fel (istene), a többi folyamában szabálytalan testűnek érezzük ugyan, de ritmikus mondásban a 'körösdí' «szoritja» analogiájára vagyunk hajlandók hangoztatni. (Lehetne arra gondolni, hogy a költő itt szándékosan alkalmazott ellenkező nyomató ütemet, Török B., illetőleg a tömeg páthoszána kiemelésére, s azért ezt ellenkező nyomat szerint kell ritmizálni; azonban ezt az értelmezést nem támogatja ebben a versben más eset, noha az érzésnyilvánítás energiájára többször van alkalom; inkább elfogadhatjuk, hogy erre a magános esetre a többi ütem ritmikus szché mája kiegyenlítőleg hat.)

De hogy az ütem középső tagja 140 eset közül 135 esetben hosszú, azt véletlennek tulajdonítani nem lehet. 140 eset közül csak 2 olyan határozott eset van, amikor a második szótag az elsőhöz képest csekélyebb mennyiséggel jelentkezik. Az általános típus az, hogy hirtelen kezdésre egy széles, elnyújtott mozzanat következik, s azt megint egy aránylag csekélyebb mennyiségű mozzanat fejezi be.

Az lehet a kérdés: vajon szándékos-e az ütemek szótagjainak ez a prozódiai elrendezése, vagy nem szándékos, csak mintegy ösztönszerű. Ritmikai és metrikai tanulsága az utóbbi esetnek is van, de a költő technikai fejlődésének története szempontjából mindenestre tisztázandó kérdés.

Azt is el kell közbevetőleg intézni: csakugyan 4, 3, 3 tagolású tizessel van-e dolgunk a *T. B.*-ban, vagy talán 4, 4, 2 tagolásúval, esetleg egy 4+6 tagolású formában, amely utóbbi esetben a sor 2-ik és 3-ik üteme olyanformán folya össze, mint az alexandrin egyik-felében, vagy mint pl. Petőfi tizeseiben is. A *T. B.*-ban csakugyan vannak magukban véve 4, 4, 2 módjára alkalmasabban ütemezhető sorok is: Halljátok ezt ti budai népek.

Ez igaz. De az ily esetek száma szinte elenyészik. A költemény eleje igen határozottan megadja a szabást, végig 4 strófán át csupa 3 tagú szó zárja a sort. Az 5-ik versszakban van egy sor, ahol 2 szóból kerül ki az utolsó 3 tag: *ki főre* de ez is egységgé különül el az előtte levő *ki nyakra* egységgel szemben. Csak a 7-ik strófa végén van először igazi eltérés, ott van az idézett «ti budai népek» végződés.

További enjambement-ok:

Hétfő napon hajnalhasadáskor	Te fogsz lenni ország kormányzója
A mit akar, meg is teljesíti	Láncot neki, hogy ne haraphasson
Maga pedig kardját emelinti	Ki-kiáll a magas könyöklőre
Boldogasszony tornya tetejében	(Mert a pogány bizony megigenli)

Ebben a 8 vagy 9 esetben az enjambement a 2 tagú záróütemmel szemben is megmarad.

2 Vize helyén pokol tüze folya	5 Becsülettel hazaküldlek téged
3 Hátra van még a fekete kávé	6 Várja szegényt, de mihaszna várja
4 Látsz-e nagy port a budai uton	7 Várja szegényt, de mihaszna várja

Összesen 7 eset van, amikor a 4, 4, 2 tagolás látszik természetesebbnek, ha a szók határait nézzük, vagy ha idevesszük a 9 esetet, amikor a 6 szótagú frázist egynek véve, az 5-ik szótagra inkább esik folyóbeszédben nyomaték, mint a 4-edikre,

összesen 16 sort hozhatunk fel, amely eltérni látszik az uralkodó 4, 3, 3 tagozódástól. Ezekkel az esetekkel szemben áll nyolcszor annyi esetben a 3 tagú egységes vég, amelyeket csak részben ejthetnénk folyóbeszédben is úgy, hogy az első 4 tagot vennők egy hangszakasznak s az ötödikre vetnők a másodlagos súlyt. («ki nyakra ki | főre»-e inkább, v. ki nyakra, | ki főre?) Ugyanazon strófában, összerimelve a fenti eltérő esetekkel:

Török Bálint jó vitéz, | Enyingi:
Vitézséged ne mutasd nagyon ki
Mert a pogány bizony megigenli
Gonosz barát ellened | ingerli.

Ez a kérdés azért fontos, mert ha az utolsó ütemet kéttagúnak vesszük, akkor az ütem lassúsága, hosszú szótagokból kiállítása mintegy ösztönösen is előállhat. Példa lehet a kéttagú záróütem lassúságot követelő erejének a hatására különösen élénk mozgású ütemek után a 4, 4+4, 2 tetrameterek záró üteme, amelyet még a jó ritmusérzékű, de nem épen nagy gonddal verselő Jókai is állandóan hosszú tagokból alkot (illetőleg hosszú első taggal, mert a sor végén a 2-iknek a természetes hosszúsága nem fontos):

Régi dal | régi dal, || régi dicső- | ségről
Fényes napnak | ragyogása || rózsafelhős | égről

Tehát a kéttagú záródás esetleg Aranyt is ösztönszerűleg rávihette volna arra, hogy az utolsó előtti tagot hosszúnak vegye.

Azonban a rendes tízes trimeter végződése nem olyan érzékeny magában véve. Pl. a Jókaihoz képest nem fejletlenebb ritmusérzékű és nagyobb technikai gyakorlatú Petőfinél a *Szülföldemen* c. 1848-ban írt költeményben a 30 nem ismétlődő sorban látunk ugyan bizonyos hajlamot a lassú záró ütemre, 21 sorban hosszú az utolsó előtti tag, de ez a hajlam, t. i. a lassú záródás prozódiai éreztetése nincs kiképezve, mert 9 esetben rövid marad az utolsó előtti tag.¹ Ez ellenpróba lehet arra nézve, hogy véletlen-e Aranynál a hosszú utolsóelőtti szótag előfordulásának 96%-os aránya (Petőfinél 70%). Petőfinél az esetek majdnem harmadrésében nem igazodik a prozódia a ritmuskívánta mértékhez, Aranynál csak igen kis töredék, mindössze 28-ad rész. Aranynál nemcsak nem véletlen, de nem is csupán ösztön, hanem csak tudatos törekvés lehet az utolsóelőtti szótag hosszúsága. Épúgy ellenpróbát szolgáltat a *Szülföldemen* c. költemény arra nézve is, hogy a háromtagú záródás a *T. B.*-ban véletlen-e. A *Szülföldemen* c. versben az utolsó 2

¹ A refrain-sorban az utolsó előtti tag rövid; a vele rímelő sorokban 3-szor rövid, 3-szor hosszú.

szótag elválik 19 esetben; 3 tagot legfőlebb 14-szer lehet elkölöníteni, nem épen mesterkedés nélkül is; egységes 3 tagú szó meg épen csak 4 van 30 sor közt. A *T. B.* háromtagú záródása bizonyítottnak vehető, s véletlennek se tulajdonítható. — Van Petőfinek is olyan tizese, melyben valószínűleg dallamhatás alatt, 4, 3, 3 szabás uralkodik. A csaplárosné a betyárt szerette; három tagú szó végez 16 sor közül 10-et; mindamellét a sorok ritmizálhatók 4, 4, 2 alakra is. Az utolsó előtti szótag itt 16 közül 11 esetben hosszú. Ez az az eset, mikor a tagolás nem látszik véletlennek, de nem is egészen tudatos. A *Szilaj Pista* (1845) egészen 4 + 6 típusú, minden határozottabb belső tagolódás nélkül.

Ezek alapján bizonyítottnak vehetném azt, hogy Arany-nál csakugyan 4, 3, 3 tagolással van dolgunk, és hogy az utolsó ütemben csakugyan mértékre törekszik, mégpedig nem is alternative az egyenlő nyomatú v. az ellenkező nyomatú ütemek valamelyikére, hanem csak az ú. n. 'toborzó' és változata, a 'körösi' típusára.

Azt hiszem, erre nézve kétség annál kevésbé lehet, mert már 1850-ben írta *Vojtina II. levelében*:

Van a magyarnak... ur Krisztus, mi van!?...
Saját mértéke: népdalaiban,
Melyet kitánczol a paraszt legény,
És Farkas Józsi oly szépen ki húz,
De a poéta (kincsek közt szegény!)
Mértéket idegen mintára nyúz.

A szép toborzó, a lengedező
Bizony, bizony még járatlan mező,
Versébe olyat a ki tenni mer:
«Nincs benne mérték!» orditozni kell.
Sántitson ő is úgy, előre, hátra,
Mikép a többi azt előtte járta.

Arany a *T.B.* utolsó ütemében a szép toborzót és változatait értékesítette, bizonyosan nem akart régi mód szerint sántítani előre, hátra.

A második ütem mértékeire nézve ezek az esetek:

- I. — — — királyné 23 (beleszámítva: a várból, a Szentgyörgy, a Bálint 2-szer,
a jancsár, a szép két, a vénség)
— — — ki nyakra 11 (beleszámítva: magas könyöklőre)
— — — postája 9 « hajnalha-(sadáskor), kardját e-(melinti).
— Arany jegyzékében ez a képlet nem fordul elő.
- II. — — — budai 8 (ebben ti buda-i is) (és még 6 kétés)
— — — lengjen vagy 7.

E két változatban egyik félütem nem tiszta, ezek irrat. esetek.

- — — kétfelől 33 + 8 közös (esetleg — — —)
 + 1 „ „ — — — (mostan a)
 mindössze 42 eset lehet.
- 1 — — — temploma 22 (+ 1 közös mostan a l. fent)
 benne: titkos ü-zenetje, tornya te-, hogy ne ha-
 — — — Budavár 18 + 8 kétése (esetleg — — —) l. fent.
 (a kaput, a barát, a csaták, a török, a török, a kereszt,
 a halál; egyesült)

Ezeket beleszámítottam a fenti 22-be, ill. 41-be. Itt tehát nincs majdnem kirekesztőleg uralkodó forma. Itt is van azonban mérték, csak 15 esetben nem tiszta az egyik félütem. A mértékek két típusra oszlanak: a toborzó és változatai az egyik, amely a 3-ik ütem állandó mértéke, a másik pedig ellentéte, az ugrató, amely középen perdül meg. 125 tiszta ütemből 82-ben a — — — típus és változatai uralkodnak, 43-ban pedig a — — — és változatai. Itt tehát nincs ugyan teljes homogeneitás, de mégis igen tekintélyes, azaz kétszeres többség, még pedig az utolsó ütemmel ellentétes dinamikai elosztású 3 tagú ütem javára. Ha az irracionális ütemeket is beleszámítjuk a középen rövid, illetőleg hosszúhangzós csoportokba, amazok száma lesz 90, ezeké 50.

Kérdés lehet, hogy Arany fejében akkor megvolt-e már az ütemképleteknek az a rendszere, amely a versidomról írt értekezésében össze van állítva. Azokat a mértékeket próbálta-e már ekkor a *TB*-ban, vagy talán még ekkor csak általában a Fogarásitól és Erdélyitől átvett 'ugrató' és 'toborzó' képzetével dolgozott a 3 tagú ütemekben? Hiszen a Vojtina levelében sem említ más mértékeket, mint amelyek Fogarásinál és Erdélyinél nevet kaptak. Azonban azt látjuk, hogy az ő 3 tagú ütemei nem szorítkoznak erre a két formára, hanem változataikat is alkalmazza.

Hogy bánik azonban Arany a négytagú ütemmel, amelynek legtöbb változatát vonta el a népdalokból? Mi az első ütemek metrikája?

Itt a csoportosítást aszerint végzem, hogy a félütemek tiszták-e vagy nem. Azaz mindegyik ütem mindegyik felében van-e rövid szótag (mindakét szótag lehet rövid, vagy egyik rövid).

Mind a két félütem tiszta:

— — — —	Sárga lovát	31	} 46
— — — —	Hej mit akar	2	
— — — —	Ez is elád	9	
— — — —	Odahaza	4	

¹ Kétése, hogy melyik főcsoportozásba tartozik, I. v. II.:

- — — vagy — — — 6 eset: lesz oda, a Duna, a feke-(te kávé) a buda-(i)
 de inkább a tiszta csoportozásba veendő (temploma).
 — — — vagy — — — nagy a te | hat. (ez is inkább: ki nyakra).

a)	~	~	~	~	Parancsolja	8	} 38	
b)	~	~	~	~	Gomosz barát	7		
c)	~	~	~	~	Ne menj neki	4		
d)	~	~	~	~	Izabella	8		
e)	~	~	~	~	Azt se tudja	11		
							<hr/>	84

Egyik félütem nem tiszta.

~	~	~	~	Maga Bálint	7	} 42		
~	~	~	~	Török zászló	22			
~	~	~	~	Jöszte hozzám	13			
~	~	~	~	Lánczot neki	5	} 10		
~	~	~	~	Halljátok ezt	5			
							<hr/>	52

Egészen lassú (közömbös).

~	~	~	~	Két ellenség	4	<hr/>	4	
							<hr/>	140

Világos a törekvés, hogy a népdalokból elvont mértékre írja. De az is világos, hogy tovább megy a Fogarasi és Erdélyi négytagúképleteinél, nemcsak a ~ ~ ~ és ~ ~ ~ mintegy alapformákat alkalmazza, hanem változataikat is, és nem választ ki egy versmértéket, s erőlteti végig a versen, mint még Erdélyi is kívánni látszik, hanem vegyíti, ahogy ő 1856-ban megírta. «Én, amennyire népdalainkat ismerem, a négyes ütemre nem adhatnék szorosb szabályt annál: 'lengedező, vagy vele hasonló nyomató láb, ahol csak lehet; hol nem telik, ellenkező nyomató, valamelyik a fenebbi a—e közül'. — De hisz ez annyi volna, mint semmi mérték! fognak felkiáltani a 'forma' emberei. Épen nem. Ugyanazon szeszélyes változatosság nyilatkozik itt is, ami föntebb a soroknál. Ám kísértse meg valaki népdalt írni tiszta szökő v. lejtő (j., tr.) lábakon s azt épen úgy, mint a mérték kívánja, el is dalolni; türehtelen egyhangúsággal gyötrendi a magyar fület. Ellenben a föntebbi ütemek célszerű vegyítése, metszettel párosulva, oly ritmust ad, mely hangzatosságban fölér bármely idegen formával s azon felül sajátunk, édes mienk.» Írja ezeket 1856-ban. Nos, a fenti összeállításból látható, hogy a négytagú ütemek közül 84 (80) pontosan az ő mértékeire megy, még pedig azon elv szerint, hogy «lengedező, v. vele egyenlő nyomató ütem» — ilyen van 46, «de ha nem telik, az ellenkező nyomató, valamelyik az a—e közül» — ilyen van 36. Egyenlő nyomatónak veszi a középen megperdülő, ellenkező nyomatónak a középen meglussuló ütemeket. A nem egészen minta szerinti ütemekből 42-nek az első fele, a megnyitása szabályos, ami azt a benyomást kelti, hogy az ütem a szabályossághoz közel áll. 10-nek viszont a 2-ik fele szabályos, ez jóval kevesebb. A nyitány benyomása a hangsúlynál fogva is döntőbb, de ha a második rész felel meg a mintának, ott is némi pótlás történik. Egészen szabálytalan ütem csak 4 van.

Itt két megjegyzést teszek. 1. Arany a ~ ~ ~ ~ képletet nem vette föl jegyzékébe, itt sem él vele, csak 4-szer, ami szintén tudatosságának jele: én a 84 esetben ezt is beleszámítom, a choriambussal egyenlő nyomatú ütemek közé sorozom. — 2. Az *a* névelő mértékeit úgy vettem, ahogy az Arany mintáinak kedvezőbb; illetőleg félütemben hosszú szótag mellett rövidnek; viszont ahol choriambussá teheti az ütemet, hosszúnak. Az esetek ezek: rövid: Szívét a gond Szól a bíró Mire a nap A szombati György a barát Beletört a Ki-kiáll a Azt a vermet Mert a pogány Hej az a szó Fut a vezér Széles a víz; hosszú: Ott megyen a Ugy robog a Egyiket a Verje meg a Izeni a A basának A csecsemőt A mit akar. Egyéb közös mértékű szóknál hasonló szempontok szerint: Nem lesz-e jobb, Egyiket a, de: Mintha egyik.

Meg lehet ebből állapítani, hogy Arany már 1853-ban önállóan vont el mértékeket a népdalokból és megkísérlette alkalmazásukat. A *Török Bálint* mindenestre egyike azoknak a költeményeknek, amelyeken ezt a technikát kipróbálta. Ebben az igénytelen népdalformának látszó versben sokkal tudatosabb technikai művészet van, mint általában gondolják. Arany valóságos nótaszerű hatásra törekedett. Az első ütemnek megadta részint a középen nekigyorsuló, részint a középen megcsendesedő jelleget. A második és 3-ik, 3—3 tagú ütemet a két típus szerint képezte ki, a másodikat túlnyomólag a középen perdülő, az utolsót szinte kirekesztőleg a középen elnyújtó mozgástípus szerint, tehát a két ütem mozgása közt bizonyos ellentétet, illetőleg változatosságot létesített. Az egész vers daloló, bizonyos egyenletes szabás mellett is változatos erőmegosztással folyó. Olyan könnyű, mintha nem egy súlyos tragédia volna az, amit dallá olvaszt. Az igaz szívű, hős, önzetlen magyar hazafi tragédiáját, aki abba a lehetetlen helyzetbe kerül, amelyben se okosság, se vitézség, se jó szándék, se hazaszeretet, se hajthatatlanság, se ügyeskedés nem segít; határozhatja magát akármire, indulhat jobbra vagy balra, előre vagy hátra, mindenképp buknia kell az ügynek, melyért él és hal, meg nem mentheti hazáját, uralkodóját, csak elvesztheti családját és életét. A viszonyok hatalma erősebb, mint az ő minden szent érzése, célzatait leplezni is hiába törekszik: ellenfelei a ravaszságnak mesterei, azokkal szemben el kell vesztenie a játékot. Összhangtalanság azonban nincs a forma és tartalom közt. A súlyos tragédia a költő érzésében már dallá van olvasztva, ezt a versforma csak érvényesíti. Arany itt egy politikai szenvedély tragédiáját adta elénk, mégpedig olyan bonyolult politikai viszonyok közt, hogy ezek balladai ábrázolása szinte lehetetlenségnek tetszhetnék. Aranynak sikerül

e bonyolultságot szinte a naiv értelem és érzés számára leegyszerűsíteni, megoldhatatlanságát is éreztetni, s egy népi énekmondó hangnemében dalba foglalni, mintha a népnek mondaná el egy egykorú, vagy közelkorú énekes, akinek nincsenek is monumentálisabb formái. A könnyed, dallamos forma a súlyos és bonyolult tárgyhoz képest nem összhangtalan, sőt stilszerű, mert a bonyolultság egyszerűsítése, a súlyos tartalom átkönnyítése már a belső formában meg van oldva. Semmitse von le a dallamos forma a tartalom meghatározó erejéből, mikor olvassuk, hogyan várják az elhurcolt hőst fiai, s azután hogyan

Várja szegényt szerelmes szép nője,
Ki-kiáll a magas könyöklőre,
Fehér képét ereszti karjára,
Ugy zokog, hogy mégse jő a párja.

Sőt részvétünk teljes, mintha mi is az egykorú vagy közelkorú hallgatóság közé tartoznánk, akikkel különben is lelki közösségben, szolidaritásban vagyunk.

Még néhány szót a *Mátyás anyja* c. 1854-ben írt ballada versalakjáról.

Ismeretes, hogy e költemény hat sorú strófái, ha a rövid sorokat hármával, a rímig, egynek vesszük, alexandrinpárt adnak. Hallani is afféle felfogást, hogy ez nem külön versforma, hanem egyszerűen ez is alexandrin. Erre azt mondhatni, hogy ez ugyan alexandrin, de nem minden alexandrin ilyen. Ez az alexandrinnek egy külön kiképzett válfaja. Arany a 3 tagú sorokba tördeléssel azt akarta éreztetni, hogy itt nem a szokásos, dallamavesztett, recitáló alexandrint akarja írni, amelyben a 6 tagú félsor tagolódása mintegy elmosódik, hanem olyan alexandrint, amelynek első félsorában csak épen 3—3 legyen a tagolás.

Ezeknek a 3 tagú rövid soroknak, illetőleg ütemeknek akarom megvizsgálni a mértékét. A következő képleteket találni a 72 háromtagú sorban:

(—	(Szilágyi	3	}	30	
(—)	Szerelmes	16			
(—	—	Ne mozdulj	9			
—	—)	Örzsébet	1			
—	—	—	Erhetném	1			
—	()	Száz arany	11	}	39	
(()	Hamarább 13 és piros a	9 = 22			
((—	vagy — — a levél	3			
((—	Fekete				
Kétes hogy	()	vagy	()	tipusú-e:	
	()	vagy	()	Meg a ló	1
	()	«	()	Ki lesz az	1
	()	«	()	nem egyet	1

Középen hosszú 30 bizonyos, középen rövid 39 bizonyos, 3 pedig kétes.

Itt is az a két főtipus van tehát a 3 tagú ütemekben, mint a *Török Bálint*-ban: az, amely középen perdül, és az, amely középen meglassódik, az ugrató és változatai, meg a toborzó és változatai. Kérdés: itt is úgy van-e, mint ott, hogy az egymás mellett (egy ütemláncban) levő két 3 tagú ütem ellentétes egymással?

Nem. Itt inkább egyforma típusú szeret lenni a két egymás mellett álló 3 tagú ütem. A második ütem mintegy megismétli az elsőnek a hullámvázát (nem ellenkezőre fordítja, mint a *TB*-ban). Toborzó típust toborzó típus szeret követni, ugrató típust ugrató típus. Szilágyi Örzsébet; Híre sincs, Nyoma sincs. A 18 versszakban 36 pár hármas ütem van. Ezek közt csak 9 eset van, ahol a pár egyik fele toborzó-, a másik fele ugrató-féle; ellenben 24 párban kétségtelenül egynemű a két fél. A 3 kétes eset (l. fentebb) ennél fogva szintén úgy tekintendő, mint az uralkodó páros elv alá tartozó, mivel pedig a párja mindegyikben ugrató-féle, ezek is annak veendőik. Van összesen 11 pár toborzó-, 16 pár ugrató-féle (5 pár ugrató-toborzó, 4 pár toborzó-ugrató). A párok váltakozása meglehetősen önkényes: a vers elején jó darabig a toborzó és egyes párok uralkodnak, azután szaporán jönnek az ugrató párok. A $\sim - \approx$ típus vonatottabb, a $\approx - \approx$ típus fürgébb. Lehetne némi congruenziát keresni a vonatott ritmusról a fürgébbre való átmenet és a tartalom hangulatának derülése közt s megkockáztatni azt a véleményt, hogy a borús feszültség oldódása a ritmusban hamarabb érzik, mint a tartalomban, ahol hirtelenül és meglepetésszerűleg történik; a ritmus játszibbra válása szimbolikusan előre sejteti a jobb fordulatot. Ennek mégis ellentmond az, hogy a legutolsó versszakban, épen az örvendő meglepetésnél megint épúgy a toborzó típus lesz az egyetlen, mint a legelső versszakban volt. Nem annyira a hangulat minőségében, mint a tartalomban festett mozgalmassághoz lehetne igazodást keresni. Legalább is jól esik, ha a mozgalmos helyeken a középen perdülő ütemek szerepelnek. (Ki viszi Hamarabb stb. stb. l. a köv. hét versszakban is.)

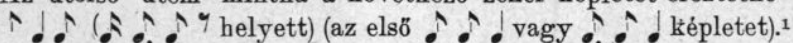

«Gyakran gondolkoztam, — írja Arany 1856-iki értekezésében — minő mértéket adhattak vissza azon dallamok, amelyek szerint régi hegedőseink az *epicai* költeményt éneklették... Erre nézve egy régi dallam jut eszembe, mely Gyöngyösi szövegére alkalmazva, hihetően ama korból ered, midőn még nálunk az *epicai* költeményt éneklették, mire kevésbé változatos, inkább recitativ jellemmel bíró, melodiája is mutatni látszik. E dallam következő mértékét adja a sándorversnek:

Kéménnyel | csendesen || ballag pari- | pája,
 Két sütéssel jegyes a jobbik pofája,
 Oláhország | gi ló || mutatja for | máa,
 Tajtékos zabláját rágdogálja szája.»

Tehát a strófa 2 első sora (a dallam szerint!) 3, 3 + 4, 2 szabású, a másik két sor 4, 2 + 4, 2. Épügy a Kádár vitéz is, amelynek triviális dallam-mértékére szintén hivatkozik.

Ha ő gyakran gondolkozott ezekről a dolgokról, nyilván nem 1856-ban kezdte. A *Kéménnyel* | *csendesen* szabást onnan vehette s a *MA*. balladában alkalmazta. Az eltérés az, hogy ő a *Mátyás anyja* 3 tagú ütemeiben nem ezt a különbséget érvényesítette: $\sim \sim -$ és $- \sim \sim$, hanem a $\sim \sim \sim$ és $\sim - \sim$ különbségét. Épügy *TB*. két utolsó ütemében is.

Összevéve a két verset észre kell venni, hogy Arany a háromtagú ütemeket mindakettőben nem egyesével alkalmazta, ahogy legtöbbször szerepelnek, hanem párosával. A *TB*-ban a trimeter *záródásául*, a *MA*-ban a tetrameter *kezdetéül*. Mint a trimeter közepe és vége a két ütem ellentétes dinamikai elosztású; a záró ütem a nehezebb fajta, középen lassú típus, (előtte) a középső ütem a könnyedebb fajta, középen perdülő típus. Mint az alexandrinféle tetrameter első fele a két ütem nem ellentétes, hanem többnyire egyenlő szabású, mintegy ugyanazon mozgás megismétlése; de vannak párok mindakét típusból, rendjük tetszés szerinti, legfeljebb a tartalomban jelzett mozgalmassághoz igazodnak. A *TB*. ritmikái jelleme olyanféle, mintha az egyes rendek záródása, ellentétesre váltva, megismétlődnek; mintha a 4+3 dimeter bővülne benne trimeteré, (4+3+3); mintha, az első hármas ütem már kikerekitené a sor első négyes ütemét egész renddé, de az énekköltő újra felvinné a záródást s ellentétes alakjára fordítva megismételné, s ezzel bővülne a hetes tizessé. Az első, ideiglenes záródás olyan, aminő a hetesek és tizenegyesek szokott lenni (középen gyors), a második, végleges záródás inkább olyan, mint a két ütemre nyújtott hármaské (középen lassú). A záródás kettősségét sokszor a szöveg is követi (Török Bálint jó vitéz, Enyingi | Jár a barát postája, követje, | Maga Bálint csak mozog, csak ühmgét). De legtöbbször bele van komponálva az ütembe eső szövegrész a mondat zömébe. Az utolsó ütem mintha a következő zenei képletet éreztetné:

 helyett) (az első vagy képletet).¹

¹ A *TB*. ritmusszémája a népdallamban is otthonos. V. ö. Bartók Béla, *A magyar népdal* XXXI. l. 3. szám: | | | Ilyen Szininél is a Nem bánom, ha parasztnak születtem dallama (102. sz.). A sor eleji két háromtagú ütem egyforma szabása is rendes a (kettőnél több ütemű) népdallamokban (A Tisza, a Duna zavarodik). A 4, 3, 3 tizes mint a 4, 3 hetes bővülése a záródás ismétlésével Bartóknál 71. b) Félre töiem bubánat, bubánat stb., de itt a két záró ütem egyenlő szabású, mindakettő: .

— A *MA*-ban a két hármas ütem mindegyikét mintha kis pauzák követnék s mintegy elszigetelnék a ritmus folyásában: Hamar a madarat!: — — — 7 | — — — 7 (nem: — — — | — — —). Ez sajátos, kifejező, mintegy újra kezdő, szaggatott jellemet ad a ritmushi periodusok kezdeteinek; nem engedi, hogy a versnek epikus jellege kapjon uralomra, ellenben a lírai jelleget biztosítja.

A hármas ütemek e metrikai kiképzésével Arany rendkívüli mértékben emelte a két költemény dalszerűségét.

Hogy az alexandrinszerű periodusok második feléről is essék szó, meg kell állapítani, hogy e hat szótag ritmikailag mindig 4—2 képlet szerint, vagyis egy gyors és egy lassú ütemre tagolódik. Kényszerít bennünket erre a tagolásra az, hogy az utolsó előtti szótag valamennyi esetben, kivétel nélkül hosszú. A költő ritmusérzéke azt a kéttagú (spondaikus) záródást valószínűsítette meg, melynek érvényesítését Gyöngyösinék egyik technikai érdeméül tudta be. Tehát pl. *Hunyadi Mátyásnak* a tagolás, nem Hunyadi Mátyásnak, ahogy némely ökoskodó logizálja, hanem ahogy a rímelő félsor felosztása is mutatja: *senkinek se | másnak*, s ahogy a naiv ritmusérzék is kívánja.

Már most ami a négyes ütemeket illeti, a költő ezekben is a népdalokból elvont mértékeket alkalmazza. Teljesen tiszta a 36 félsor közül 26 (ebben 15 choriambus és hasonló nyomató, 11 ellenkező nyomató), egyik fele a többi tiznek is tiszta; a többiek közt azok is szépen perdülnek.

A három-, négy- és kéttagú ütemek metrikai kiképzésével Arany rendkívüli mértékben emelte a két költemény dalszerűségét s az egyszerű népi ritmusokból valami különlegességet fejlesztett, amit minden formaélvező nagyra értékel.

Irodalomtörténeti tanulság még, hogy Arany a magyar vers ütemmértékeinek elvonásával már több évvel 1856 előtt foglalkozott, Fogarasi és Erdélyi mértékein jóval túl ment, ezeket a megfigyeléseket művészi gyakorlatában is kipróbálta, még pedig kitűnő eredménnyel, az illető magyar versformák hangzatoságát rendkívül fokozta, művészi zománcát ragyogóbbá tette.

NÉGYESY LÁSZLÓ.